

HOOFDSTUK 3. JONGEREN ALS SLACHTOFFER

Binnen de sociale wetenschap en de criminologie is de belangstelling voor slachtofferschap en de figuur van het slachtoffer de laatste decennia toegenomen.¹ Naast de victimologie als deeldiscipline, is de interesse voor slachtoffers ook zichtbaar in het brede criminologische onderzoek. De rol en de positie van het slachtoffer worden meer erkend in de totstandkoming van een delict. In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de vraag welke personen een grotere kans hebben om het slachtoffer te worden van criminaliteit en geweld. Daarnaast staan we stil bij de samenhang tussen delinquentie en slachtofferschap, waar de afwisselende rol van jongeren in dit perspectief nader wordt bekeken. Niet alleen feitelijk slachtofferschap is van belang, ook de angst om slachtoffer te worden speelt een belangrijke rol. We wijden dan ook aandacht aan deze subjectieve component van slachtofferschap.

3.1 Verklaringen voor slachtofferschap van geweld

Iedereen kent in zijn naaste omgeving wel iemand die slachtoffer is geweest van licht of zelfs ernstig gewelddadig gedrag. De vraag welke personen een grotere kans hebben om slachtoffer te worden van criminaliteit, en geweld in het bijzonder, staat in deze paragraaf centraal.

We bespreken eerst twee klassieke victimologische theorieën om vervolgens stil te staan bij een meer recente theorie, de algemene gelegenheidstheorie.²

3.1.1 *Klassieke' theorieën*

Eind jaren zeventig werden de eerste theorieën geformuleerd om de kans op slachtofferschap te verklaren, namelijk de leefstijltheorie en de routineactiviteitentheorie. Deze 'klassieke' theorieën vormen nog steeds de basis van veel onderzoek naar slachtofferschap.³

De leefstijltheorie⁴ geeft een verklaring voor de samenhang tussen bepaalde demografische en sociale kenmerken van individuen en de kans om slachtoffer van criminaliteit te worden. De individuele verschillen kunnen verklaard worden doordat mensen variëren met betrekking tot hun leefstijlactiviteiten. Deze leefstijlactiviteiten – regelmatig terugkerende activiteiten in verband met werk, school en vrije tijd – zouden een invloed hebben op de mate waarin personen zich op bepaalde tijdstippen en op bepaalde plaatsen blootstellen aan risicovolle situaties. In risicovolle situaties, zoals in uitgaansbuurten, zijn daders oververtegenwoordigd en komt criminaliteit veel voor. Bijgevolg is ook de kans op slachtofferschap in dergelijke situaties groter.

De routineactiviteitentheorie legt het accent eerder op de macro-ontwikkeling en niet zozeer op de individuele verschillen, zoals de leefstijltheorie doet. Cohen & Felson⁵ stellen dat de verklaring van criminaliteit moet liggen in de omstandigheden die er zijn om criminaliteit te plegen. Criminaliteit zou, volgens Cohen en Felson, plaatsvinden wanneer drie elementen gelijktijdig voorkomen: (1) een gemotiveerde dader, (2) een geschikt doelwit, en (3) de afwezigheid van bescherming. Door ingrijpende en snel opeenvolgende sociale veranderingen – onder meer door de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, meer scheidingen, de bevolkingsexplosie in veel steden – in Amerika nam de gelegenheid tot criminaliteit sterk toe. Deze theorie werd in hoofdstuk 2 reeds beschreven als verklaring voor het ontstaan van geweld bij de pleger en kan dus ook als verklaring gelden voor slachtofferschap.

3.1.2 *Algemene gelegenheidstheorie*

In recenter onderzoek is duidelijk geworden dat de verklaring voor individueel slachtofferschap niet gekenmerkt wordt door een exclusief micro- of macroperspectief, maar dat beide geïntegreerd moeten worden. De algemene gelegenheidstheorie⁶ vormt de basis van onderzoek naar verklaringen van slachtofferschap. In deze theorie worden drie risicofactoren onderscheiden die de verschillen in de kans op slachtofferschap kunnen verklaren, en die afgeleid zijn van de routineactiviteitentheorie: (1) de aanwezigheid van gemotiveerde daders, (2) de aantrekkelijkheid van het doelwit, en (3) de mate waarin het doelwit bescherming geniet. De gelegenheidstheorie stelt dat elk van deze risicofactoren op individueel niveau en op het niveau van de sociale context uitgewerkt kunnen worden. De kans om slachtoffer te worden van criminaliteit tussen personen verschilt omdat zij in verschillende mate blootgesteld worden aan een gemotiveerde dader. Op individueel niveau betreft dit vooral de mate waarin (potentiële) slachtoffers direct in contact staan met (potentiële) daders, terwijl op het contextuele niveau het vooral de mate betreft waarin (potentiële) daders geografisch geconcentreerd zijn. De kans op slachtofferschap neemt ook toe naarmate de aantrekkelijkheid van slachtoffers of objecten groter is. De aantrekkelijkheid wordt bepaald

door kwetsbaarheid, antagonisme en voldoening, en speelt zowel op individueel als contextueel niveau een rol. Tot slot stelt de algemene gelegenheidstheorie dat naarmate de bescherming van personen of objecten geringer is, de kans op slachtofferschap vergroot.

3.2 De relatie tussen dader- en slachtofferschap

Uit verschillende studies weten we dat er een samenhang is tussen delinquentie en slachtofferschap. Personen die delinquent gedrag vertonen, hebben een grotere kans er zelf slachtoffer van te worden. Deze relatie blijkt het sterkst te zijn voor gewelddelicten: veel daders van delinquentie worden slachtoffer van geweld.⁷ Wittebrood⁸ stelt bovendien dat de kans op slachtofferschap toeneemt naarmate de dader recenter een delict heeft gepleegd. Daarnaast zijn slachtoffers van geweld zelf ook vaker betrokken bij criminaliteit dan niet-slachtoffers. Smith & Ecob⁹ vonden in een studie bij jongeren dat daders op korte termijn veel vaker slachtoffer worden, maar op lange termijn (twee en drie jaar later) juist minder vaak. Slachtoffers vertonen, volgens hen, niet op korte termijn, maar juist wel op lange termijn vaker delinquent gedrag. Bovendien vergroot niet alleen het plegen van geweldsmisdrijven, maar ook het vertonen van andere soorten deviant gedrag zoals drug- en alcoholgebruik, het slachtofferschap van een geweldsmisdrijf.¹⁰

In de literatuur worden twee verklaringen gesuggereerd voor de relatie tussen slachtofferschap en daderschap. De eerste verklaring is dat niet alleen de kans op slachtofferschap, maar ook de kans op delinquent gedrag verklaard wordt door de leefstijl en routineactiviteiten, die we in de vorige paragraaf beschreven hebben als verklaring voor slachtofferschap. Dit wil zeggen dat niet het delinquent-zijn zelf de kans op slachtofferschap vergroot, maar dat de risicovolle leefstijl van delinquenten een verklaring geeft voor slachtofferschap.¹¹ We spreken dan van indirect slachtofferschap. Deze samenhang blijkt gedeeltelijk verklaard te kunnen worden door een gemeenschappelijk dagelijks leefpatroon.¹² Het gebruik van drugs, veel uitgaan, het dragen van een wapen en ernstige problemen met ouders vergroten de kans op slachtofferschap van geweld. Het bijbehorende dagelijks leefpatroon zorgt ervoor dat jongeren vaker in risicovolle situaties komen, waardoor de kans op contact tussen potentiële daders en potentiële slachtoffers toeneemt.

De tweede verklaring voor de relatie tussen slachtofferschap en daderschap is dat specifieke aspecten van delinquent gedrag van invloed zijn op de risicofactoren die de kans op slachtofferschap bepalen.¹³ Het plegen van delinquent gedrag vergroot, naast het gemeenschappelijke leefpatroon van daders en slachtoffers, ook rechtstreeks de

kans om slachtoffer van geweld te worden. Hier spreken we van direct slachtofferschap. Zo vormen daders ook een aantrekkelijke groep om criminaliteit tegen te pleegen, aangezien zij minder geneigd zijn om aangifte te doen bij de politie. Bij gewelddelicten is het verder mogelijk dat daders te maken krijgen met een vergelding voor eerder gepleegde geweldfeiten.

3.3 Onveiligheidsgevoelens bij jongeren

Eerder hadden we het reeds over de herwaardering van de positie van het slachtoffer, wat zich ook zichtbaar manifesteert in het criminologisch onderzoek (de ‘victimologische wending’). Slachtofferschap lijkt in onze laatmoderne samenleving in veel opzichten één van de weinige, ons resterende identiteitsverlenende concepten te zijn: *“We’re all victims, OK!”*.¹⁴ Dat gedeelde of collectieve slachtofferschap slaat in onze maatschappij echter niet enkel of niet langer op slachtoffers van criminaliteit in de traditionele zin van het woord, maar evenzeer op slachtoffers van ‘angst voor criminaliteit’.¹⁵ In dat opzicht wordt gesproken over een tweede victimologische wending in de criminologie; het gedeelde slachtofferschap slaat bij uitbreiding ook op de zogenaamde ‘fearing subjects’, de slachtoffers van de angst voor criminaliteit. In wat volgt, geven we een overzicht van recent onderzoek naar de veiligheidsbeleving bij jongeren en de factoren die daarmee samenhangen.

3.3.1 *Jongeren als fearless persons?*

Traditioneel wordt in het onderzoek naar onveiligheidsgevoelens uitgegaan van een lineaire relatie tussen leeftijd en het onveiligheidsgevoel, waarbij dit laatste met het ouder worden gradueel zou toenemen. Vooral de oudste leeftijdsgroepen vertonen hoge niveaus van angst en verworden zo tot ‘prisoners of fear’ omdat ze uit angst om slachtoffer te worden niet meer buitenshuis durven. De jongste leeftijdsgroepen daarentegen zouden het minst angst voor criminaliteit vertonen. Een neveneffect hiervan is dat zeer veel maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht is gegaan naar die groepen die hoge angstniveaus rapporteren; onderzoek bij jongeren blijft echter zeer marginaal.

Toch lijkt het erop dat deze evolutie eerder het resultaat is van de wijze waarop het onveiligheidsgevoel bevestigd wordt: afhankelijk van de gebruikte methodologie kan de vraag of oudere mensen nu een hoger onveiligheidsgevoel hebben dan hun jongere medeburgers worden beantwoord op verschillende manieren en met uiteenlopende resultaten.¹⁶ Deze lineaire relatie blijkt voornamelijk stand te houden wanneer de gedragsmatige component wordt bevestigd. Een belangrijke nuanceringspunt hierbij is dat

dergelijk vermijdingsgedrag niet enkel door angst voor criminaliteit wordt ingegeven, maar (deels) samenhangt met verschillende levensstijlen en leefwerelden. De meest genoemde redenen door ouderen om niet naar buiten te gaan, zijn ‘te ziek’, ‘niet naar buiten willen gaan’, ‘niets hebben om naartoe te gaan’, ‘te oud zijn’ en (tot slot) ‘angst voor criminaliteit’.¹⁷ Wanneer daarentegen de meer affectieve of cognitieve component van het onveiligheidsgevoel wordt bevraagd, is een dergelijke lineaire relatie veel minder eenduidig¹⁸ en lijkt het er zelfs op dat jongeren zich onveiliger voelen dan ouderen.¹⁹

3.3.2 *Beïnvloedende factoren van het onveiligheidsgevoel*

Binnen het tot op heden vrij rudimentaire onderzoek naar de beïnvloedende factoren van onveiligheidsgevoelens bij jongeren, is de invloed van het gezin één van de meest onderzochte verbanden. Algemeen werd verondersteld dat een sterkere band met ouders en een betere ouderlijke opvolging een lager onveiligheidsgevoel zouden voorstellen. Verschillende studies kwamen echter tot tegenovergestelde resultaten: hoe beter de relatie met de moeder en hoe meer respondenten percipieerden opgevolgd te worden door beide ouders, hoe onveiliger jongeren zich voelen.²⁰ Zani, Cicognanu & Albanesi²¹ vonden eveneens dat een sterkere ouderlijke steun samenhangt met een sterkere beperking van het eigen gedrag uit veiligheidsoverwegingen. Opvallend is echter dat de invloed van steun door peers hieraan tegenovergesteld is: hoe meer steun door vrienden, hoe minder vermijdingsgedrag wordt gesteld.

Wat de invloed van de vrijetijdsbesteding van jongeren betreft, zijn de resultaten analoog. Een informeel, commercieel vrijetijdspatroon, gekenmerkt door rondhangen met peers en uitgaan met vrienden naar een café, fuif of discotheek, blijkt significant samen te hangen met een lager onveiligheidsgevoel bij jongeren.²² Hierbij aansluitend vond Smits²³ dat een uitgebreider informeel netwerk een lager onveiligheidsgevoel voorspelt. Lidmaatschap van een sociale beweging, jeugdwerk, of een culturele, sport- of hobbyvereniging, en dito vrijetijdsbestedingen bleken geen invloed te hebben. Het formele sociaal netwerk lijkt met andere woorden geen effect te hebben op de onveiligheidsbeleving van jongeren. Informele contacten met peers, zonder formeel volwassen toezicht, spelen bij jongeren wel een belangrijke rol. De peergroep vervult dus tevens een veiligheidsfunctie: jongeren gaan in de publieke ruimte ‘samentroeppen’ met peers om zich te beschermen tegen potentiële gevaren, zowel van andere jongeren als van volwassenen. Een laatste, maar opvallende bevinding is de invloed van delinquent gedrag, dat op consistente wijze samen blijkt te hangen met een lager onveiligheidsgevoel.²⁴

Naast het gezin en de peergroep vormt ook de buurt een belangrijk opvoedings- en socialiseringsmilieu. Verbondenheid met de buurt en de mate van gepercipieerde in-

tolerantie bij volwassen buurtbewoners hebben een significant effect: een sterkere verbondenheid met de buurt en een meer positieve inschatting van de wijze waarop volwassen buurtbewoners ten aanzien van jongeren staan, voorspellen een lager onveiligheidsgevoel.²⁵ Ook de perceptie van overlast in de buurt blijkt op belangrijke wijze samen te hangen met het onveiligheidsgevoel: hoe meer overlast jongeren ervaren, hoe onveiliger ze zich voelen.²⁶

De minst onderzochte piste is de relatie tussen onveiligheidsgevoelens en bredere indicatoren van maatschappelijk onbehagen, een piste die ook bij onderzoek over volwassenen pas sinds kort in opmars is. Zo blijkt dat een meer uitgesproken bezorgdheid over de toekomst vrij sterk samenhangt met een hoger onveiligheidsgevoel.²⁷ Ook de relatie met ethnocentrisme blijkt sterk significant,²⁸ waarbij een meer ethnocentrische attitude sterk samenhangt met een hoger onveiligheidsgevoel. Jacobs & Rea²⁹ vinden in aansluiting hierop dat Brusselse scholieren hun eigen onveiligheidsgevoel het meest uitgesproken verbinden met Marokkanen. Onveiligheidsgevoelens fungeren, op een meer fundamenteel niveau als een soort 'spons', een bliksemafleider voor meer abstracte bezorgdheden over de hedendaagse samenleving en de eigen plaats daarin.

Een belangrijke opmerking die, ter afsluiting, bij de beïnvloedende factoren van het onveiligheidsgevoel van jongeren te maken valt, is dat expliciete aandacht voor de interactie tussen al deze verschillende groepen van factoren noodzakelijk is. De resultaten van Prezza & Pacili³⁰ zijn hier een voorbeeld van. Zij vonden dat de mate van autonome mobiliteit (of de mate waarin het kind zonder toezicht buitenshuis speelt) tijdens de kindertijd een invloed uitoefent op de onveiligheidsbeleving tijdens de adolescentie. Hoe minder autonome mobiliteit, hoe hoger het onveiligheidsgevoel. Deze bevindingen tonen aan dat de verschillende groepen van variabelen (hier ouderlijke en buurtfactoren) niet los van elkaar gezien kunnen worden, maar dat er veeleer sprake is van een complexe samenhang tussen al deze factoren.